

ZDRAVSTVENA PROBLEMATIKA U ARHIVSKOME FONDU ZEMALJSKOGA SABORA ISTRE

HEALTHCARE PROBLEMS IN THE ARCHIVES OF THE TERRITORIAL PARLIAMENT OF ISTRIA

Antun Giron*

SUMMARY

The Austrian autonomous province of Istria was established in 1861. It encompassed Croatian and Slovenian Istria, the whole administrative unit of Kastav and the islands of Krk, Cres and Lošinj. The autonomous affairs of the Province were entrusted to: the Territorial Parliament, the Territorial Committee, the provincial captain and the Royal Regency in Trieste. The material that emerged from the activities of these autonomous bodies are stored in the State Archive in Rijeka. In 477 books and 1409 papers all the problems of the Province and its administrative bodies have been preserved, hence also the condition and development of healthcare conditions and health protection.

Data on healthcare conditions and protection can be looked up in all the series of papers of the Territorial Parliament, since these problems fall into the domain of its autonomous affairs. Nevertheless, the most important sources of data are papers classified as IX, X, XI, and XII. They contain data on hospitals for the mentally handicapped and costs, public hospitals and costs, orphanages and costs, infectious diseases and costs, healthcare personnel, vaccinations and costs, and bathing beaches and spas. From the mentioned data it is possible to establish that regular vaccinations against smallpox were performed, that there were rules and regulations on prevention of epidemical outbreaks and infectious diseases, that there were frequent outbreaks of ma-

* Correspondence: Dr. sc. Antun Giron, Riva Boduli 5, 51000 RIJEKA

laria that could not be prevented, that the impoverished inhabitants of the Province were given treatment in public hospitals at the expense of the Province's budget, and from the demands of public hospitals it is possible to establish which diseases most often affected the population of the Province, the duration of treatment, diagnosing, medical treatment and prices of hospital services.

Key words: History of medicine, 19th century, healthcare, hospitals, Istria archives

Autonomna pokrajina Istra kao dio Austrijskoga Carstva, a zatim cislajtanijskoga dijela Austro-Ugarske, utemeljena je nakon razdoblja Bachova apsolutizma (neoapsolutizam) Veljačkim patentom cara Franje Josipa i donošenjem Zemaljskoga reda za Markgrofoviju Istru 1861. godine. Područje Markgrofovije obuhvaćalo je današnju hrvatsku te slovensku Istru i Kras, staru Kastavštinu te otoke: Krk, Cres, Lošinj. S obzirom na to, Pokrajina je na sjeveru graničila s vojvodinom Kranjskom, a na Rječini s banskom Hrvatskom. Granica s Rijekom i njenim kotarom (Citta di Fiume e suo Distretto) tekla je od Kantride preko Plasa S. Nicolocv i Pulca do Drenove. Pokrajini je, dakle, pripadalo i područje današnjega zapadnoga dijela grada Rijeke. Autonomnim poslovima Pokrajine upravljao je Zemaljski sabor (Dieta Provinciale), Izvršni odbor (Giunta Provinciale) i Zemaljski poglavar - Kapetan, te C. i K. namjesništvo (Luogotenenza) sa sjedištem u Trstu.

IZVORI

Protokoli i spisi nastali u kancelariji Zemaljskoga sabora i Zemaljskoga odbora Markgrofovije Istre u razdoblju od 1861. do 1916. god., a kasnije njihovih pravnih slijednika, pohranjeni su u Državnom arhivu u Rijeci. Fond sadrži 477 knjiga i 1409 kutija spisa, što znači da obuhvaća preko 100 dužnih metara arhivskoga gradiva. No, to ne bi trebalo obeshrabriti potencijalne istraživače, jer, kao što to obično biva, državna se uprava pretežno bavi političkim i gospodarskim pitanjima, pa zdravstvena problematika obuhvaća svega stotinjak kutija. Jezik spisa pokrajinske kancelarije je u pravilu talijanski, ali postoje i spisi pisani hrvatskim, slovenskim i njemačkim jezikom. Pismo je latiničko, a tek iznimno gotičko. Fond je sređen i dostupan istraživačima. Inventar toga

arhivskoga fonda objavljen je 1959. g. u Vjesniku historijskog arhiva Rijeka, sv. V. Međutim, 1998. g. izvršena je revizija fonda, pa objavljeni inventar više ne odražava pravo stanje njegove sredenosti. Budući da revizija nije rezultirala izradom analitičkoga inventara, bit će korisno potencijalnim istraživačima detaljnije navesti klasifikaciju spisa koji tretiraju zdravstvenu problematiku, a barem i okvirno njihov sadržaj.

Dakle, kroz protokole i spise nastale djelovanjem autonomnoga upravnoga aparata Pokrajine moguće je pratiti, ne samo politička gibanja, gospodarski, društveni i prosvjetno-kulturni život, nego stanje i razvitak zdravstvenih prilika i zdravstvene zaštite u Pokrajini, a posredno i u susjednim joj područjima.

REZULTATI

Sistematizacija arhivskoga materijala o zdravstvu i zdravstvenim prilikama

Podaci o zdravstvu i zdravstvenim prilikama u pokrajini Istri mogu se naći u većini serija saborskih spisa. Oni su prisutni i u seriji spisa sjednica Zemaljskoga sabora i Zemaljske vlade, u klasi spisa općinskih poslova, ili, pak, onoj o hidrografskim prilikama u pokrajini. Najbrojniji i najpotupniji podaci nalaze se u onim serijama saborskih spisa čiji osnovni sadržaj čini zdravstvena problematika Pokrajine. U razdoblju od 1861. do 1868. god. to su spisi koje kancelarija označava klasom IX., a u razdoblju od 1869. -1916. klasom XI. pod nazivom: Javna dobrotvornost (Istituti di pubblica beneficenza). Spisi navedenih klasifikacija imaju sljedeće sadržaje: 1. Duševne bolnice i troškovi, 2. Bolnice i troškovi, 3. Sirotišta i troškovi, 4. Pripomoći i potpore za siromašne. Osim spisa navedenih klasifikacija, za povijest zdravstva u razdoblju od 1861.-1868. značajni su predmeti označeni klasom X. pod nazivom Organizacija i poboljšanje zdravstva (Igiene), čiji sadržaj čine: 1. Zaraze i troškovi, 2. Zdravstveno osoblje, 3. Cijepljenje i troškovi, 4. Kupališta i toplice. Od 1869. predmeti čiji sadržaj čine cijepljenje i zaraze (Vaccinazioni e epidemie) označavani su klasom XII. U ovim je serijama saborskih spisa moguće iz godine u godinu pratiti opće zdravstvene prilike u Pokrajini, pojavu zaraznih bolesti, organizaciju preventive i

liječenja, dostignutu razinu zdravstvene zaštite i dostignuća medicinske znanosti.

Većina spisa navedenih klasifikacijskih oznaka do šezdesetih je godina nastala kao rezultat provedbe Austrijskoga sanitetskoga zakona iz 1850. god. , uredbi C. i k. Ministarstva unutrašnjih poslova iz ožujka 1855. te prosinca 1856. godine. Međutim, već je Zemaljski sabor prvoga saziva izglasao izvjesne nadopune tih uredbi, a 7. je travnja 1864. donio Pokrajinski zakon o načinu utvrđivanja, lokaliziranja i suzbijanja epidemija i zaraznih bolesti. Zakon o reformi zdravstva u Istri Zemaljski je sabor izglasao tek 1870. godine.

BOLESTI SIROMAŠNIJEG PUČANSTVA LIJEČENOG U JAVNIM BOLESTIMA

Austrijski državni zakon i uredbe Ministarstva unutrašnjih poslova propisivale su da u vrijeme epidemija troškove izdržavanja i liječenja siromašnih stanovnika u javnim bolnicama (spese di mantenimento e cura) snose pokrajinski proračuni. Upravo zato dobar dio postojeće dokumentacije sadrži potraživanja javnih bolnica u kojima su liječeni pacijenti iz Pokrajine. U svojim potraživanjima bolničke uprave redovito navode imena i prezimena, prebivalište, dob i zanimanje pacijenta, dijagnozu, ponekad i medicinski tretman, trajanje liječenja i, dakako, cijenu bolničke usluge. Tijekom druge polovice XIX. i početkom XX. stoljeća pokrajinska je kancelarija zaprimila na stotine potražnica iz kojih je moguće iščitati koje su sve bolesti pogađale pučanstvo Pokrajine. Radi ilustracije navest ću tek nekolicinu potražnica među kojima je npr. ona za Franju Kalčića iz Brnasa, općina Kastav, staroga 33 godine, liječenoga od epilepsije, A. Spinčića iz Kastva staroga 43 godine, oboljeloga od tuberculosis pulmonite, Francesca Sirole iz Zameta staroga 55 godina kojemu je dijagnosticirana neizlječiva paralysis agitans, J. Jurdane iz Jušića, staroga 20 godina oboljeloga od tuberculosis polmonite, Marije Sever iz Dekani, stare 18 godine kojoj je, nakon dijagnoze tuberculosis ostite, izvršena amputacija, Mattea Musizze iz Buzeta satroga 72 godine kojemu je na desnoj nozi dijagnosticirana ulcera gangrenosa, a liječnici su zaključili da ga zbog poodmaklih godina, nema svrhe liječiti. Pasqui Manzutto staroj 18 godina dijagnosticirane su scrofole croniche, Franji Seršiću iz Šušnjevice starom 31 godinu dijagnosticiran je

lupo alla faccia, Franji Zeglaru iz Novigrada dijagnosticiran je carie al femere, Caterini Sponza iz Pule utvrđen je carcinoma dall utero, Antonio Bubnic iz Podgrada, star 48 godina, boravio je u bolnici zbog ferite da taglio, a Anna Gandusio iz Krka stara 73 godine je zbog fracture u bolnici odležala šest tjedana. Palma Catem iz Oprtlja stara 51 godinu liječena je od nefrite dello sciatico, Giuseppini Manzoni iz Labina, staroj 34 godine operiran je tumore abdominale, Emma Paicciola iz Umaga, stara dva mjeseca liječena je od atrophia nani optici, Giovanniju Bur-sicu iz Pazina, starom 43 godine dijagnosticiran je carcinoma stomaco, Maria Stihovich iz Lindara, stara dvije i pol godine oboljela je od scarlatine, Antonio Valcovich iz Pazina, star 22 godine liječen je u riječkoj bolnici od affetto da tuberculosis pulmonite, Mariji Samsa iz Krasice općina Buje staroj 22 godine, dijagnosticirana je blenorrea, Francescu Andretić iz Rovinja starom 32 godine dijagnosticiran je lues cerebri, L. Delbello iz Brtonigle, stara 16 godina je operirana nakon što joj je dijagnosticirana tuberculosis del perstoneo, odnosno pesitanile cronica. Eleni Valetić-Samsa iz Malih Muna, staroj 72 godine dijagnosticirana je dementia senilis praematura, G. Legoviću iz Poreča, starom 27 godina dijagnosticiran je nefrite, D. Nagliču iz Maloga Lošinja, starom 51 godinu, eczema, T. Perčiću iz Boljuna, starom 20 godina, ostete, Jakov Tomažić iz Podgrada star 59 godina u Riječkoj je gradskoj bolnici liječen od affetto da tuberculosis pulmonite et laryngis itd. Ti sačuvani spisi predstavljaju dragocjen izvor podataka o oboljenjima, učestalosti pojedinih bolesti i zdravstvenoj zaštiti nižih društvenih slojeva u pokrajini.

EPIDEMIJE I NJIHOVO SUZBIJANJE

Izvršeno pilot istraživanje saborskih spisa ukazuje da je jedna od značajnih preokupacija Zemaljskoga sabora bila briga i donošenje propisa o suzbijanju epidemija i zaraznih bolesti. Tako već na sjednici prvoga saziva Zemaljskoga sabora, dr. Matteo Campitelli predlaže osnivanje Pokrajinske sanitarne ustanove koja će poduzimati mjere za poboljšanje higijenskih prilika na selu, jer su one, po njegovu sudu, bile daleko od zadovoljavajućih. Prijedlog za efikasnije suzbijanje epidemija, ali i izoliranih pojava zaraznih bolesti iste je godine podnio dr. Domenico Padovan. On predlaže, da se promijene važeće uredbe o suzbijanju kole-

re iz 1848. te drugih epidemija iz 1858. i 1859. godine. Taj prijedlog prema kojemu bi trošak za suzbijanje epidemija i zaraznih bolesti, umjesto siromašnih općinskih uprava, preuzeo pokrajinski proračun, djelomično je prihvaćen. Na sjednici Zemaljskoga odbora od 7. travnja 1864. god. donesen je pokrajinski Zakon o načinu utvrđivanja, lokaliziranju i suzbijanju epidemija i zaraznih bolesti. Na temelju toga Zakona su stanovnici naselja u kojima bi se pojavilo više slučajeva iste bolesti, ili samo jedan slučaj neke zarazne bolesti, bili dužni o tome izvijestiti općinsku upravu. Općinsko je glavarstvo bilo obvezno uputiti svoje sanitarne organe na lice mjesta radi utvrđivanja prirode i vrste oboljenja. Na temelju njihova nalaza vršila se nabava lijekova i provodilo adekvatno liječenje oboljelih s tim, da je trećinu troškova snosila općina, a dvije trećine pokrajinski proračun.

Saborski spisi koji su nastali kao rezultat potraživanja javnih bolnica daju potpuniji uvid u zdravstvene prilike većine istarskoga pučanstva. Oni upućuju na to da su postojeći higijenski uvjeti stanovanja i življenja na selu, ali i u gradovima te klimatske prilike bile uzrok čestih epidemija i širenja zaraznih bolesti. Česte su epidemije kolere, a u pojedinim dijelovima Pokrajine upravo hara malarija sve do u prvu dekadu XX. stoljeća. Širenju malarije doprinosi močvarno tlo u donjem toku rijeke Mirne, dolini Raše i močvarno tlo na području Šijane u neposrednoj blizini Pule. Za regulaciju riječnih tokova i isušivanje bara (abbondanti acque stagnanti) u Šijani, koje su prema sudu pulske Sanitarne komisije izvorišta epidemija malarije, nedostaju sredstva. Najveća je nevolja, tvrdi se na sjednicama Zemaljskoga sabora to, što epidemije malarije izbijaju upravo u vrijeme intenzivnih poljskih radova, pa zbog nedostatka radne snage propada ljetina, a time i prihodi općinskih i pokrajinskih fondova.

Epidemije malarije, ali i drugih zaraznih bolesti česta su pojava u Pokrajini sve do u XX. stoljeće. Tako npr. 1890. god. izbija epidemija šarlaha u kotaru Pula i prenosi se na područje kotara Pazin. Iste godine izbija epidemija hripavca (pertosse) u općini Labin i širi se na područja Općina Oprtalj i Buje (lijekovi: ljekarnik iz Buja, Pietro Sloco-vich). Od 1888. pa sve do 1890. god. hara trbušni tifus u selima općina Labin i Pazin, a 1908. god. Zemaljski sabor konstatira da nije moguće suzbiti epidemiju tifusa koja je zahvatila stanovništvo sela porezne op-

ćine Kaštelir. Tifus i druge zarazne bolesti prouzrokovali su dijelom nezdrava pitka voda, nehigijenske prilike na selima i neriješena ili otvorena mreža kanala za odvodnju otpadnih voda u gradovima. U Bujama se npr. otvorenim kanalima ne odvede samo otpadne materije stambenih zgrada nego i brojnih staja u gradu, a Gradska sanitarna komisija Pule tek 1890. god. raspravlja o neriješenome problemu odvodnje.

Problem u većemu dijelu Pokrajine čine i javne česme i bunari sa zdravom pitkom vodom. Tako npr. u ljeto 1861. god. općina Oprtalj traži pomoć Zemaljskoga sabora za popravak zapuštenih javnih česmi zbog čega Općina oskudijeva u zdravoj pitkoj vodi. Općina Novigrad 1904. god. predlaže zabranu korištenja vode iz javne česme Vergal, jer je ista zagađena morem iz novigradske luke. Zato moli Zemaljski sabor da potpomogne rekonstrukciju zdenca Lago koji se, kao izvorište zdrave pitke vode spominje još u mletačkim spisima iz 1525. godine. Općina Brtonigla pune četiri godine moli potporu Zemaljskog sabora za izgradnju dvaju javnih zdenaca sa zdravom pitkom vodom. Ipak je 1907. god. uspjela namaknuti sredstva za dovršenje tih dvaju bunara. Izvori zaraza u gradovima su očito i prehrambeni artikli, jer Gradska sanitarna komisija Pule predlaže da se u okviru Gradskoga zdravstvenoga ureda osnuje kemijsko-mikroskopski laboratorij za ispitivanje namirnica koje su u prodaji. Sve te poduzimane i predlagane preventivne mjere nisu bile dovoljno djelotvorne pa su zarazne bolesti i dalje prisutne. Jedino je preventivna zaštita od velikih boginja bila redovita i efikasna. Cijepljenje vrše svake godine općinski i kotarski liječnici u prisustvu tročlane komisije. Zemaljski sabor dobiva redovita izvješća o broju cijepljenih i izvršenoj kontroli cijepljenih osoba. Prema podacima iz 1890. god. u Pokrajini je bilo cijepljeno 6. 614 osoba, a kontrolom je utvrđeno da je cijepljenje uspjelo u 2. 504 slučaja, djelomično u 911, nije uspjelo u 1. 389, dok 1. 810 cijepljenih nije bilo podvrgnuto kontroli.

PRIMJERI SOCIJALNO-MEDICNSKE SKRBI ZA DJECU

Efikasnost preventivne zaštite stanovništva nije zavisila samo o zdravstvenoj službi, nego i o nizu drugih činitelja, kao što su npr. ekonomski položaj većine stanovništva, nedovoljna financijska sredstva općinskih fondova i pokrajinskoga proračuna. Pokrajinski fond nije, naime, bio opterećen samo osiguravanjem preventivne zdravstvene zaštite, ne-

go i troškovima liječenja, brigom za siročad i djecu s urođenim mana-
ma. Tako npr. Pokrajinski fond snosi troškove za 30 gluhonijemih dje-
čaka i djevojčica u školi za gluhonijeme u Gorici, gdje se oni uče crta-
nju, ručnome radu, domaćinstvu i kućanskim poslovima. U 1862. god.
Pokrajina je npr. snosila troškove liječenja za 29 mališana smještenih
u sirotištu i 723 djeteta samohranih majki.

POČECI ZDRAVSTVENOG TURIZMA

Zakonodavna djelatnost Zemaljskoga sabora i Odbora bila je primje-
rena postojećim zdravstvenim prilikama, ali i sredstvima koje je Po-
krajina mogla odvojiti za zdravstvenu zaštitu siromašnih žitelja. Tako
se na temelju spisa mogu utvrditi zdravstvene prilike za niže slojeve sta-
novništva, jer njihovo liječenje tereti općinske i pokrajinsku blagajnu.
O zdravstvenim prilikama i medicinskom tretmanu viših društvenih
slojeva, koji su, s obzirom na svoje prihode, sami snosili troškove lije-
čenja, ima relativno malo podataka. Podaci se mogu eventualno naći u
spisima o klimatskim lječilištima. U njih, međutim, dolaze imućni pa-
cijenti iz svih dijelova Monarhije, a ne samo iz Istre. Tako se na teme-
lju tih spisa ne mogu donositi meritorni sudovi o zdravlju viših slojeva
u Pokrajini. Klimatska su lječilišta u Pokrajini djelovala u Opatiji, Lov-
ranu, Velom i Malom Lošinju, jer su liburnijska obala i otok Lošinj na te-
melju državnoga zakona iz 1870. god. proglašeni područjima zdrav-
stvenoga turizma. Opatija je kao lječilište i turističko središte u povi-
jesnoj literaturi već prikazivana, pa nema potrebe već obrađeno ponav-
ljati. Poznat je i razvoj lječilišnoga turizma na otoku Lošinju. Međutim,
letimičnim se uvidom u spise Zemaljskoga sabora može utvrditi, da je
njegovo nastajanje 1909. god. počelo sporom između velološinskoga
liječnika dr. Giuseppea Simonitcha i Lječilišne komisije. Naime, Lje-
čilišna je komisija stajala na stanovištu da i u Velom Lošinju treba otvo-
riti sanatorij za tuberkulozna oboljenja, jer na opatijskoj rivijeri takva
lječilišta daju dobre rezultate. Dr. G. Simonitch je, pak, tražio otvara-
nje sanatorija za liječenje dišnih organa metodom inhalacije. Budući da
suprotstavljene strane nisu mogle postići suglasje, pravorijek je prepu-
šten Pokrajinskoj sanitarnoj komisiji. Ona je, pak, iznašla salamunsko
rješenje. Odlučila je da u Velome Lošinju dr. G. Simonitch otvori sa-
natorij za liječenje respiratornih organa metodom inhalacije, a Lječili-

šna komisija antituberkulozni sanatorij u Malome Lošinju. Tako su otvorena dva lječilišta, a C. i k. Namjesništvo u Trstu utvrdilo je da lječilišna sezona na Lošinju traje od 1. listopada do 31. svibnja. Prema istoj odluci Luogotenenze, cijena boravka u sanatorijima za prva četiri tjedna iznosila je 10 kruna, a sačinjavali su je troškovi liječenja u iznosu od 6 K. i troškovi glazbe u iznosu od 4 krune. Za boravak duži od četiri, odnosno osam tjedana cijena je bila 4 K. od kojih 2 K. za liječenje, a 2 K. za glazbu. Za pretpostaviti je, da glazba nije bila dio terapije, pa se može zaključiti da su se imućni pacijenti uz liječenje i dobro zabavljali.

SLUŽBUJUĆI LIJEČNICI

Iz pokrajinskoga proračuna ili općinskih fondova plaćaju se liječnici opće prakse i liječnici u pokrajinskim i općinskim bolnicama. Prema sačuvanomome popisu iz 1862. god. u Pokrajini je službovalo 18 liječnika opće prakse i to: okružni liječnik dr. Francesco Vlach te kotarski liječnici: dr. Augusto Pillepich u Voloskom, dr. Matteo Nicolich u Lošinju, dr. Illuminato Zadro u Cresu, dr. Giovanni-Battista Cubich u Krku, dr. Francesco Rudan u Novigradu, dr. Floriano Ubaldini u Buzetu, dr. Cesare Radoicovich u Rovinju i Poreču, dr. Pietro Millevoi u Vodnjanu, dr. Angelo Demartini u Puli, dr. Domenico Cicuta u Motovunu, dr. Melchior Linder u Piranu i dr. Zacharia Lion u Koprju, te općinski fizici: dr. Francesco Fragiaco u Bujama, dr. Fedele Maver u Novigradu i dr. Francesco Guglielmo u Umagu. Međutim, broj liječnika je u stalnome porastu, pa prema popisu iz 1908. god. taj se broj popeo na 90 kotarskih, gradskih, općinskih i bolničkih liječnika. U taj broj nisu uračunati liječnici privatnih lječilišta Opatije, Lovrana i Lošinja. Dakle, krajem 1908. god. u gradu Rovinju službuje 8 liječnika i to: dr. Giuseppe Corradini, dr. Giuseppe Doblavovich, dr. Bertoldo Kien, dr. Gregorio Spongia, dr. Maurizio Franz, dr. Ernesto Menzel, dr. Alfredo Schilcher i dr. Enoch Zadro. U kotaru Pula radi 25 liječnika: dr. Fortunato Agostin, dr. Giorgio Antichievich, dr. Giacomo Bembo, dr. Domenico Benussi, dr. Giovanni Bossi, dr. Giovanni Cleva, dr. Virgilio Craglietto, dr. Emilio Dery, dr. Carlo Devescovi, dr. Giuseppe Franzutti, dr. Attilo Giachin, dr. Giuseppe Jaschi, dr. Celso Jug, dr. Giovanni Letis, dr. Valentino Lucas, dr. Enrico de Manerini, dr. Giovanni Mantovan, dr. Enrico Martinz, dr. Giovanni Padovani, dr. Cesare Peschle,

dr. Eugenio Petz, dr. Antonio Sansa, dr. Umberto Sbis, dr. Bernardo Schiavuzzi i dr. Ottone Lenz (za otočje Brijuni). U Puljskoj su pokrajinskoj bolnici bili zaposleni: dr. Bernardo Antensic, dr. Cav. Ruggero de Franzoni i dr. Francesco Marinoni. U kotaru Volosko djelovalo je šest liječnika. Općinski su liječnici: dr. Antonio Grgurina i dr. Pietro Coporcich (Opatija), dr. Nicolo Fabianić (Volosko), dr. Albino Eder (Lovran), dr. Kaetan Dabovich (Kastav), u Podgradu, a kasnije u Matuljima: dr. Tomaso Bilek. U kotaru Lošinj djeluje 10 liječnika i to osam na Lošinju i dva na Cresu. Kotarski je liječnik dr. Vennazio Bolmarcich, općinski liječnici u Malom Lošinju: dr. Giuseppe Cattarinich i dr. Felice Veth, u Velom Lošinju su: dr. Giuseppe Simonitsch, u Čikatu: dr. Rudolf Hajos, u Nerezinama: dr. Domenico Zorovich, a privatnu je praksu u Malome Lošinju imao dr. Francesco Wobr. Na Cresu su službovali: Dr. Giovanni Biondi i dr. Giorgio Colombis. U kotaru Krk djeluju četiri liječnika i to: kotarski liječnik dr. Antonio Cicuta, gradski liječnik u Krku: dr. Aldo Benevenia, dr. Otomaro Brovet pokrivaio je područje općina: Baška, Dubašnica, Vrbnik i Punat, a općine Omišalj: dr. Cav. Tadeo de Bielinski. U kotaru Pazin službovalo je sedam liječnika. Kotarski je liječnik u Pazinu dr. Nicolo Baicich, općinski fizici u Labinu dr. Giovanni Furlani i dr. Pietro Gherza, u Pazinu dr. Antonio Grzinić i Giuseppe Šebesta, općinski fizik u Plominu dr. Giuseppe Stricker, a u Žminju dr. Antonio Zigon. U kotaru Poreč službovalo je 15 liječnika: dr. Carlo Apollonio, dr. Francesco Dapas, dr. Ernesto Fortuna, dr. Giacomo De Franceschi, dr. Pio de Gravis Barbabianca, dr. Jens Dannberger, dr. Andrea de Manzolini, dr. Guido Paolazzi, dr. Giovanni Pesante, dr. Rodolfo Radl, dr. Agostino Ritossa, dr. Domenico Sambo, dr. Francesco Travan, dr. Antonio Vardabasso i dr. Iginio Vecchi. U kotaru Koper (Muggia, Isola, Koper, Piran, Portorož, Buzet) radilo je 13 liječnika među kojima je i dr. Carlo Ciotti općinski fizik u Buzetu.

JAVNE BOLNICE

Sredinom XIX. st. se u saborskim spisima spominju samo gradske bolnice u Kopru, Puli i Rovinju. U Puli je bila već izgrađena druga opća bolnica 1875. godine, potom nova Gradska bolnica 1896. po paviljonskom sustavu, koja je imala sve glavne odjele jedne suvremene opće bolnice (*Ospedale Civico di Pola*). Pulsku Gradsku bolnicu iz

1896. godine bila je doduše preuzela istarska Provincija, ali tek 1904. godine, a ta bolnica nije bila izgrađena sve do 1905. godine (Pokrajinska bolnica u Puli, *Ospedale provinciale*). Prvi je njen ravnatelj bio dr. Ivan (Giovanni) Bossi. U Puli je bila sagrađena već ranije 1861. godine i uzorna Mornarička bolnica (*Marinespital in Pola*), na čijem je čelu neko vrijeme bio mornarički liječnik s Brača dr. Mihovil Nazor (1819.-1892.). U Rovinju je izgrađena velika bolnica, također po paviljonskom sustavu, prije početka XX. stoljeća (kamen temeljac za tu ustanovu bio je položen 1888. godine). Krajem XIX. i početkom XX. st. javljaju se i suvremene zdravstvene ustanove: Javna bolnica u Koprju, Javni zdravstveni zavod nadvojvotkinje Marije Terezije i Pokrajinska javna bolnica u Puli. Njena je izgradnja započela 1905. , a od 1909. god. već se razvijaju i specijalistički odjeli. Do ustanovljenja tih novih bolnica, pacijenti iz pokrajine najčešće se upućuju na liječenje u Gradsku bolnicu Trsta, Pokrajinsku duševnu bolnicu u Trstu, Gradsku bolnicu Rijeke, kasnije u Opću bolnicu u Rijeci. Tako je npr. 1909. god. u Riječkoj bolnici četiri dana provela Teresa Cetina iz Kastva, Franjo Širola iz Zameta a nju je upućen na liječenje venerične bolesti, a Anton Valković iz Pazina i J. Jurdana iz Jušići, od tuberkuloze pluća. Međutim, potraživanja za liječenje pacijenata iz Istre, osobito devedesetih godina XIX. st. , stižu na adresu Zemaljskoga sabora i iz javnih bolnica u: Beču, Grazu, Zagrebu, Karlovcu, Glini, Zadru, Splitu, Dubrovniku, Veneciji. Pokrajinski fond očito nije bio uredan placat, jer sredinom 1864. god. Pokrajinska bolnica za duševne bolesti u Trstu traži podmirenje dugovanja od 27. 137 forinti i 30 solada za pacijente iz Istre koji su se u njoj liječili tijekom 1862. , 1863. i prvom tromjesečju 1864. godine. Troškovi bolničkoga liječenja obračunavali su se ili po bolničkome danu, ili pak na temelju ugovora, a cijene su zavisno o tretmanu bile različite. Javna bolnica u Beču je npr. za 1863. god. izvijestila Zemaljski sabor da su njene cijene za tu godinu porasle, pa liječenje po bolničkome danu iznosi: za I. klasu 3 forinte, za II. klasu 2 forinte i 40 solada, za III. klasu 66 solada, odnosno 45 solada za pacijente iz Beča. (Rovinj - 10 solada).

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Na temelju tek letimičnoga uvida u gradivo Zemaljskoga sabora teško je sa sigurnošću utvrditi od kojih su bolesti najčešće bolovali stanovnici Pokrajine, a još je teže utvrditi kakav je bio medicinski tretman pacijenata. U listama potraživanja javnih bolnica tretman je naveden samo u slučajevima kada je u bolnici izveden operativni zahvat. Uglavnom su to bile amputacije kod tuberkuloznih oboljenja kostiju ekstremiteta, a početkom XX. st. to su i operacije tumora u trbušnoj šupljini i apendiksa. Bolesti također nije jednostavno utvrditi, jer za ista oboljenja bolnice ne rabe isto nazivlje. Isto se tako razlikuju dijagnoze istih oboljenja navedene sredinom i krajem XIX. stoljeća. Osim toga, razvojem medicinske znanosti otkrivena su oboljenja koja se ranije nisu mogla utvrditi. Sve to otežava stvaranje sigurnih zaključaka, ali se ipak na temelju jedne ad hoc napravljene analize može s velikom vjerojatnošću utvrditi da su, osim epidemija kolere, malarije i tifusa, u Istri najučestalije javljaju tuberkuloza i duševna oboljenja. Kod prosudbe o učestalosti duševnih oboljenja treba, međutim, biti vrlo oprezan, jer se pažljivom analizom spisa može utvrditi, da je u velikom broju slučajeva bio prisutniji socijalni od medicinskoga faktora. Naime, upućivanjem nepokretne ili retardirane djece i starijih, navodno senilnih, osoba u duševne bolnice, siromašne su se porodice nastojale riješiti suvišnih usta nesposobnih za privređivanje. Ipak, oboljenja te vrste su tako brojna, da ih se ne može svesti samo na socijalne slučajeve. Oblici duševnih bolesti u pravilu nisu navođeni. Uglavnom se označju kao turbe psihiche, u jednom slučaju, kod izvjesne Marije Musić se navodi alienazione mentale di forma maniaca furiosa te kod neke žene iz Kopra stare 34 godine mania religiosa. Ni uzroci duševnih oboljenja u pravilu nisu navođeni. Iznimno je u nekoliko slučajeva kao uzrok naveden alkoholizam, a u jednom slučaju uznapredovala venerična bolest.

Krajem XIX. st. se u saborskim spisima kao učestalo oboljenje javlja tuberkuloza, što ne znači da tuberkuloznih oboljenja nije bilo i ranije. Već se, naime, 1863. god. pod dijagnozom lupo alla faccia krije uznapredovalo tuberkulozno oboljenje kožnoga tkiva. U kasnijem se razdoblju najčešće javlja tuberkuloza kosti, pretežno u sjevernome dijelu Pokrajine, te tuberkuloza pluća u njenim južnim područjima.

Venerična oboljenja nisu bila česta, ali je uočljivo njihovo postepeno širenje. Šezdesetih godina XIX. st. javljaju se samo u obalnim gradovima Rovinju i Kopru, da bi se početkom XX. st. pojavila u Labinu i Puli, gradovima s velikim brojem doseljenoga stanovništva, te u okolici Rijeke.

Šezdesetih se godina XIX. st. učestalo javljaju još npr.: reumatizam, upala kosti, gangrena, skrofule, epilepsija, upala pluća, a početkom XX. st.: spondiloza, artritis, kronični bronhijalni katar, upala srčanoga mišića, arterioskleroza, upala bubrega, vrijed na dvanaesniku, tumor na želucu, tumor i karcinom uterusa te samo nekoliko slučajeva trahoma na području općine Buzet. Dakako, nailazi se i na niz drugih oboljenja kao npr. suhi i vodeni pleuritis, anemiju, hipertrofiju prostate, ehinokok itd., ali se za njih ne bi moglo tvrditi da su učestala.

Dakle, u stotinjak kutija gradiva, koliko od prilike obuhvaćaju samo apostrofirane kategorije spisa Zemaljskoga sabora, nalazi se čitav niz podataka relevantnih za povijest zdravstva u Istri. Na temelju njihova sadržaja može se, dakle, utvrditi: zdravstvena legislativa na državnoj razini, odredbe autonomnoga pokrajinskoga zakonodavstva, organiziranje preventivne zdravstvene zaštite, način i cijene liječenja, razvoj zdravstvenih ustanova, dostignuti stupanj razvoja medicinske znanosti, terminologiju u dijagnostici i niz drugih činitelja značajnih za povijest zdravstva u negdašnjoj austrijskoj pokrajini Istri.